

Милош Војиновић
САРАЈЕВСКИ АТЕНТАТ:
ФОТОГРАФИЈЕ

ЕДИЦИЈА
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Рецензенти
др Момчило Павловић
др Боривоје Милошевић
др Богдан Живковић

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2024.

Издавање *Едиције Србија 1914–1918* подржали су

Министарство културе и информисања Републике Србије

Град Нови Сад – Градска управа за културу
[Ставови аутора изнети у књизи, не изражавају ставове
органа који је доделио средства за суфинансирање]

МИЛОШ ВОЈИНОВИЋ

САРАЈЕВСКИ АТЕНТАТ:
ФОТОГРАФИЈЕ

ПРОМЕТЕЈ
НОВИ САД

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
БЕОГРАД

Иза објектива: фотографије Сарајевског атентата као историјско сведочанство

У тренутку када је Гаврило Принцип 28. јуна 1914. године испред Шилерове продавнице у Сарајеву извадио пиштољ, Млада Босна је заувек напустила анонимност. Два хица испалена из пиштоља Браунинг нису поделила судбину свих оних заборављених метака испалених на војним маневрима у околини Сарајева којима је само неколико дана раније командовао генерални инспектор аустроугарске армије, Франц Фердинанд. Принципови меци наставили су да одзвањају кроз читав XX век. Деценије су пролазиле, нове генерације и нове државе су настајале и нестајале, али Сарајевски атентат је остајао актуелан. Пуцањ на престононаследника Франца Фердинанда постао је много више од онога што су атентатори очекивали. Атентат није постао само освета, речима Гаврила Принципа: „што народ трпи, што га сматрају стоком, што је потпуно осиротио“.¹ Месец дана након атентата, започеће рат који ће прерасти у највећи сукоб који је свет до тада видео.

¹ *Сарајевски атентат – изворне стенографске белешке са главне расправе и ројив Гаврила Принципа и друјева*, ур: В. Богићевић, Сарајево 1954, стр. 72.

Група босанско-херцеговачких анти-хабзбуршки расположених ђака и студената постала је објекат знатижеље о којем су, услед несагледивих последица њиховог чина, многи желели да знају све што се знати може.² Догађаји из Сарајева незаобилазни су састојак сваке историје Балкана, Европе и света у 20. веку. Поред тога, фотографије повезане са атентатом – било да је реч о фотографијама атентатора или онима насталим тог судбоносног дана – стекле су снажно место у историјској свести. Преживеле фотографије су много више од илустрације. Оне у себи носе нове и неоткривене информације и представљају важно сведочанство о овим судбоносним данима, као и о значају који је атентат наставио да има у веку који је иза нас.

Где се данас налазе фотографије?

Фотографија као технологија појављује се током 1830-их, пре свега захваљујући изумима Нисифора Ниепса и Луја Дагера (по коме ће бити именована „дагеротипија“, први јавно доступни фотографски процес). Међутим, упркос брзом и континуираном развоју, фотографисање ће дуго остати преваходно везано фотографски атеље. Апарат ће дуго бити прескуп и претежак да би се из сигурне и контролисане атмосфере атељеа пребацио на улице и у природу. Међутим, серија иновација чинила је фото-апарат постепено све мањим, све лакшим и све јевтинијим. Крајем XIX века постепено је дошло до демократизације приступа визуелном

² На другом месту понудио сам дефиницију Младе Босне: „Млада Босна је име дато лабаво повезаним тајним ученичким и студентским организацијама у Босни и Херцеговини уочи Првог светског рата. Хетерогене групе и индивидуалци консолидовани су заједничким презиром према Аустроугарској, жељом да уједине Босну и Херцеговину са Краљевином Србијом или да створе државу Јужних Словена и сличним интелектуалним узорима, који су укључивали теоретичаре национализма, демократије, социјализма и анархизма” М. Vojinović, “Political Ideas of Young Bosnia: Between Anarchism, Socialism and Nationalism”, *Südosteuropa – Jahrbuch Band 42*, Frankfurt am Main 2018, стр. 164–166.

документовању. Фотографија је постепено постајала доступна све већем броју појединаца. Уочи Сарајевског атентата, новине у Босни и Херцеговини, или у Србији, обилују рекламама за апарате. Не само професионалци, већ и све већи број обичних појединци је могао да приушти фото-апарат. Ово је важно напоменути јер смо суочени са обиљем фотографског материјала који сведочи о Сарајевском атентату. Са сигурношћу можемо рећи да у Сарајеву никада раније у току само једног дана није настало толико снимака. Прво питање које се из тих разлога намеће гласи, где се данас налазе преживеле фотографије?

Први „истраживачи” Младе Босне били су полицајци. Званична истрага, у коју није био укључен само полицијски апарат већ и велики број других органа Хабзбуршке монархије, настојала је да докучи ко су били атентатори, ко су били њихови помагачи и шта су ти млади људи уопште желели. Након атентата станови атентатора били су изложени претрази, а њихове личне ствари су заплењене. Заплене ове врсте биле су уобичајене када је реч о односу хабзбуршке полиције према политички активним студентима у Босни и Херцеговини.³ У књигама, фотографијама и писмима у власништву омладинаца, полицијски службеници су тражили доказе за анти-државно деловање. Тако је сакупљање фотографија које су припадале атентаторима, као и фотографија на којима су се они налазили, почело врло брзо након атентата. Имајући то у виду, али и чињеницу где се атентат догодио, не изненађује да се највећи број фотографија налази у Сарајеву. Историјски музеј Босне и Херцеговине, Архив Босне и Херцеговине, Историјски архив Сарајева, као и Национална и универзитетска библиотека Босне и Херцеговине места су која не може заобићи истраживач Младе Босне и Сарајевског атентата.

³ Ц. Ђ. Поповић, *Сарајевски Видовдан 1914 – доживљаји и сећања*, Београд 1969, стр. 24.

Заинтересованост за Младу Босну није престала по окончању сукоба 1918. године. Након што су полицајци сишли са сцене, у истраживање су се упустили сви остали који су желели да знају који су били Принципови принципи. У међуратном периоду велики број Принципових сабораца и актера догађаја који су уследили, објавили су своја сећања. По завршетку рата приступило се и објављивању сабраних списа оних који рат нису преживели. У великом броју случајева ова издања доносила су и фотографије. Поједине фотографије преживеле су управо кроз ова издања из 1920-их и 1930-их. Нажалост, имајући у виду могућности технологије из овог периода, не изненађује да квалитет ових фотографија често није на задовољавајућем нивоу. Фотографије су углавном третиране као просте илустрације и објављиване су без напомена о томе када и у којим околностима у настале. Те информације су, углавном, неповратно изгубљене.

Један необичан и изузетно вредан фото-албум сведочи о различитим мотивацијама које су руководиле сакупљањем фотографија. Милан Стојадиновић, председник југословенске владе, примио је 1935. године као поклон један албум у луксузном црном повезу. Овај албум, који се данас налази у Народној библиотеци Србије, представља изузетну збирку фотографија. У њему су похрањене фотографије које садрже сцене Сарајева уочи и након атентата. Албум доноси и фотографије које приказују откривање споменика Францу Фердинанду 1917. године, фотографије откривања спомен плоче Принципу 1930. итд. Ради се најважнијем албуму који се налази у Републици Србији. Посебно је важно нагласити да се ради о албуму са негативима изузетног квалитета.

Албум са највећим бројем фотографија сачуван је у неколико копија, а једна од њих се налази у Националној и универзитетској библиотеци Босне и Херцеговине у Сарајеву. Овај албум, са 246 фотографија, једанаест докумената и пет

цртежа плени својим богатством. Нажалост, околности његовог настанка нису потпуно јасне. Библиотека у Сарајеву наводи да је албум из „195?” године. Међутим, постоје разлози који нас наводе да претпоставимо је овај албум заправо „рођак” београдског албума. Закључак да је албум из 1950-их направљен је на основу тога што се у албуму налазе искључиво печати из времена социјалистичке Југославије. Међутим, ови печати означавају само *terminus ante quem*, тј. они сведоче о датуму пре кога је албум настао. Албум је заведен у регистру библиотеке након Другог светског рата, али то не значи да је тада и настао. И албум у поседу Народне библиотеке Србије у Београду такође носи искључиво печате из периода након 1945. године, али је, судећи према угравираној посвети на корицама, јасно да је настао 1935. године.

Оно што два албума повезује јесте идентичан назив албума на корицама („Видовдански атентат 1914. године у Сарајеву“), слична боја и тип папира на којима су фотографије и идентична оштећења на појединим негативима. Како у „београдском“ тако и у „сарајевским” албумима легенда је писана руком, при томе је коришћен црни фломастер. Могуће да је и једна иста оловка (и рука) писала у свим албумима. Потпуну идентификацију преко рукописа отежава чињеница да је у једном албуму коришћена ћирилица (оном који је предат као поклон Стојадиновићу), а у другима латиница.

На везу ових различитих албума указује и повремено идентичан опис фотографија. Тешко да је случајност то што оба албума садрже фотографије описане на идентичан начин: „атентаторе воде у полицијски затвор“, „Фрањо Фердинанд и Софија неколико секунди пред погибију“, „Принцип и другови у судници“, „демолирана српска основна школа (сада богословија)“, „Љесови Принципа, Чабриновића и Грабежа“ итд. На везу указује и то што оба албума не почињу фотографијама, већ документима, тј. фотографија-

ма докумената. И један и други албум садрже фотографије које немају директне везе са атентатом и доносе велики број фотографија вешања Срба након избијања рата. Такође, и један и други албум поједине фотографије описују погрешно. На пример, аутомобил из пратње Франца Фердинанда препознат је у оба албума као аутомобил у коме се возио сам надвојвода. Још један доказ у корист тврдње да је београдски албум настао први, је чињеница да су фотографије у „Стојадиновићевом“ албуму донекле већег квалитета и ширег кадра. Копирање је вероватно значило и губитак квалитета. На повезаност два албума коначно указује и посвета на „београдском“. Био је то поклон за Милана Стојадиновића од „П. Лукића“. Ради се о Предрагу Лукићу, новоименованом бану Дринске бановине, која је имала седиште управо у Сарајеву. Новопостављени највиши државни чиновник у Сарајеву, одужио се Стојадиновићу поклањањем фотографија из града у који је постављен као бан.

Сарајевски албуми садрже и фотографије настале 1939. године. Ради се о фотографијама сахране Стоје Илић, мајке једног од организатора атентата Данила Илића. На први поглед могло би се закључити да је албум копиран 1939. године или касније. То је једна од могућности. Овај албум садржи фотографије из 1939. године, али не и оне из 1941. када је скинута плоча посвећена Принципу, а не садржи ни фотографије постављања нових обележја 1945. године. Другим речима изгледа да је прављење сарајевских албума завршено пре 1941. године. Могуће је да је копирање завршено у периоду 1939-1941. То би и објаснило зашто албуми за које верујем да су копије, имају више фотографија од „оригинала“. Са проласком времена све већи број фотографија је постајао познат и доступан. Међутим, могуће је и да су ове фотографије из 1939. године додате доцније у већ постојећи албум. На тај закључак наводи и чињеница да су фотографије сахране Стоје Илић фотографије које не носе никакав опис,

тј. нема црног маркера који их објашњава. У недостатку доказа принуђени смо да закључимо да су фотографије атентата препознате као изузето важне, поклањане су највишим државним званичницима и умножаване су. Према свему судећи, на основу „Стојадиновићевог” албума прављене су копије које су доцније обогачиване новим фотографијама. Предраг Лукић, који је желео да изрази захвалност председнику владе за именовање, учинио је тако и веома важан појединачни гест када је реч о чувању фотографија које сведоче о догађајима у Сарајеву.

Након 1945. године наставило се са објављивањем успомена и архивске грађе. Овај процес пратило је и повремено објављивање нових фотографија. Један број нових фотографија објављен је у делу Владимира Дедијера Сарајево 1914. Дедијерово дело открива и фотографије које су сакупљане, а којима више није могуће ући у траг. У једној мери Дедијер се ослањао на колекцију иза које је стајао исти човек који је највероватније сакупљао фотографије које су као поклон предате Милану Стојадиновићу. Ради се о Војиславу Јовановићу Марамбоу, пасионираном фотографу и колекционару фотографија. Марамбо је као начелник Историјског одељења, а потом и Главне архиве Министарства иностраних дела Краљевине Југославије, имао улогу и у сакупљању фотографија које су нам данас познате јер их је објавио Дедијер. Нажалост, оне више нису доступне истраживачима.

Дедијер је као извор ових фотографија навео „Архив ДСИП-а” (Државног секретаријата иностраних послова). Фотографије у чијем је сакупљању Марамбо учествовао, а Дедијер их објавио, биле су део архиве Министарства спољних послова, која је чувана у згради Министарства на углу београдских улица Немањине и улице Кнеза Милоша. Почетком осамдесетих година прошлог века, највећи део ове архиве пребачен је у Архив Србије и Архив Југославије. На-

жалост, тим фотографијама данас није могуће ући у траг. О било каквој засебној колекцији фотографија данас нема трага ни у Министарству спољних послова, али ни у Архиву Србије или Архиву Југославије, где се у чува заоставштина Војислава Јовановића Марамбоа. Оне се не налазе ни у његовом породичном дому у Бирчаниновој улици у Београду, који је Марамбо завештао Универзитетској библиотеци у Београду. Колекција у Бирчаниновој садржи само оне фотографије које је сам Марамбо направио, али, нажалост, не и оне које је он сакупио. Да ли су се фотографије које је Марамбо сакупио затуриле током селидбе грађе, или је реч о нечему другом, није у потпуности јасно.

Неколико фотографија преживело је кроз фондове који су остали иза актера или историчара који су проучавали ове догађаје. То се односи на фонд Милана Ж. Живановића, који је похрањен у Архиву САНУ и два фонда који се налазе у Архиву Републике Словеније у Љубљани. Фонд Љубомира Јурковића је вредан пре свега јер доноси фотографије које доприносе разумевању опсега географског простора на коме су анти-хабзбуршке омладинске организације у Аустроугарској деловале, дакле актера који нису само из Босне и Херцеговине. У Љубљани је похрањен и Фонд породице Дедијер, у коме се налазе и материјали, преписка, документа и поједине фотографије до којих је Владимир Дедијер дошао током припремања своје књиге Сарајево 1914. Педагошки музеј у Београду чува неколико фотографија из затвора у Зеници које су настале током рата.

Фотографије боравка Франца Фердинанда у Сарајеву налазе се и у неколико институција у Бечу. Оне се налазе у Аустријском државном архиву у Бечу и то као део личне заоставштине Франца Фердинанда али и као део ратних албума (Kriegsarchiv Bildersammlung). Поједине фотографије, заједно са униформом коју је Фердинанд носио судбоносног дана,

као и аутомобилом у коме се налазио, налазе се и у Музеју војне историје у Бечу (Heeresgeschichtliches Museum). Истраживачима ће од велике помоћи бити и од недавно потпуно сређена збирка Војислава Богићевића која се налази у Народној библиотеци Србије. Богићевић, рођен у Прњавору 1896. године, био је не само припадник анти-хабзбуршке револуционарне омладине већ је и као историчар у деценијама након Првог светског рата учинио велики напор да се што боље истражи Сарајевски атентат и уопште период хабзбуршке управе у Босни и Херцеговини.⁴ Ова збирка садржи копије различитих докумената и фотографија, настале вероватно у време када је Богићевић био управник Архива Народне републике Босне и Херцеговине. Колико ми је познато, неколико важних фотографија које се налазе у збирци Војислава Богићевића нису сачуване ни на једном другом месту и у овој књизи су објављене по први пут.

Са доста сигурности се може рећи да постоје фотографије које и даље нису познате јавности. Неке фотографије налазе се у приватном поседу потомака. Неколико таквих објављено је у овој књизи, међутим, засигурно постоје и друге. Велики број фотографија објављиван је у штампи непосредно након атентата. Шта се десило са архивама тих листова, или шта се налази у архивама медијских агенција из Беча и Будимпеште које су фотографије откупљивале и потом објављивале, није потпуно јасно. Нажалост, не постоји сачувана нити једна целокупно фото-архива која је припадала једном од листова који су објављивали фотографије у лето 1914. године. Међутим, имајући у виду важност теме, и вишедеценијски напор историчара да открију све појединости, може се са

⁴ Богићевићев кључни историографски допринос свакако представља објављивање стенографских белешки са суђења атентаторима, као и њихове преписке. *Сарајевски аџенџаји – изворне стенографске белешке са главне расправе против Гаврила Принципa и другова*, ур: В. Богићевић, Сарајево 1954; *Млада Босна – њисма и њрилози*, ур: В. Богићевић, Сарајево 1954.

доста сигурности рећи да је већина фотографија ипак откривена. Посебно је мала шанса да се можемо надати некој новој, до сада невиђеној фотографији главних завереника. Када је реч о фотографијама које сведоче о различитим комеморацијама, отварањима и рушењима споменика, обележавању годишњица, њихов број је толики да није могуће понудити прецизан списак. Отварање спомен плоче у част настрадалог надвојводе 1916. године, а потом и споменика 1917. године, пренос тела завереника из Чехословачке 1920. године итд. представљали су прави магнет за фото-репортере. Штавише, веома педантно су фотографисани не само ови догађаји већ је током читавог XX место Принциповог (али и место Чабриновићевог атентата) снимано је изнова и изнова. Управо се и на овај начин види значај атентата. Постојала је очигледна жеља да се фотографише „место“ одакле је потекло толико историје XX века. Све важне локације везане за атентат (место где су завереници прешли границу, места где су спавали, куће њихових рођака и пријатеља, локали у којима су се окупљали, места где су чекали Фердинанда итд.) фотографисане су у великом броју наврата. Атентат је реконструисан кроз фотографско документовање.

У појединим случајевима није у потпуности јасно да ли су одређене фотографије икада постојале. Фотографисање затвореника који, ошишани до главе, држе таблу са затворничким бројем и датумом, био је очигледни стандард у појединим затворима. Сачувана је таква фотографија Васе Чубриловића, Иве Крањчевића, Лазара Ђукића, Боривоја Јевтића и Цветка Поповића, као и многих других осуђених у Сарајевском процесу 1914. године или у Бањалучком процесу 1917. године. Фотографије Принципа, Грабежа и Чабриновића, који су казну служили у Терезину, у овом формату нису сачуване. Могуће је да су за њих, вероватно најпознатије затворенике у Хабзбуршкој монархији, важила посебна правила. Могуће је и да су те фотографије направљене али да нису сачуване, иако мислим да је вероватноћа таквог исхода мала.

Кратка историја објављивања важнијих фотографија

Историјат објављивања најважнијих фотографија сведочи о изузетној жељи да се „види“ атентат. Уредници дневних листова и недељника трудили су се на различите начине да публици открију што више и да задовоље њену знатижељу. Фотографије су у томе имале кључну улогу. Фотографија Гаврила Принципа објављена је први пут три недеље након атентата. Лист Политика је, 6. јула по „старом“, тј. 19. јула по „новом“ календару, објавила Принципов лик на насловној страни. Јавност је тада по први пут добила прилику да види како је изгледао младић који је убио престолонаследника Фердинанда. Интересантно је да, за разлику од читалачке публике у Србији, у време када Аустро-Угарска објављује рат, месец дана након атентата, њени грађани и даље нису имали прилику да виде како је изгледао младић који је убио Фердинанда.

Уредништво *Политике* дошло је у посед фотографије настале на Калемегданској тврђави у мају 1914. године, на којој се, поред Принципа, налазе и Трифко Грабеж и Ђуро Шарац. У том тренутку, о атентатору се зна веома мало. Тих дана није било потпуно јасно ни да ли се атентатор зове Гаврило или Гавро, и да ли се презива Принцип или Принчип. Овај чин открива колика је била жеља да се „види“ Принцип. Са једне стране, Принципов лик надилазио је по важности све остале. Грабеж и Шарац се нису нашли на насловној страници *Политике*. Принципов лик је издвојен са постојеће фотографије и његово лице на насловној страни стоји само. Са друге стране, *Политика* је изузетно ретко објављивала фотографије. Ово је био први пут да се то догодило у току 1914. године. Потреба да се открије како је изгледао младић о коме су сви говорили мењала је уредничке политике.

Штавише, потреба да се што више сазна о атентату била је таква да су читаоци и пре него што су фотографије из Сарајева стигле у новинске редакције могли да виде цртеже

који су представљали моменат атентата. Први цртежи објављени су већ 30. јуна. Бечки *Die Neue Zeitung* је преко читаве насловне стране објавио цртеж где је представљено хапшење Принципа, док се у позадини види аутомобил са смртно рањеним престолонаследником. *Illustrierte Kronen Zeitung* објавио је скицу самог тренутка пуцња. Истога дана, 30. јуна, загребачке *Novosti* објављују цртеж Принципа који пуца ка аутомобилу надвојводе Фердинанда. Сви ови цртежи били су плод маште. Принцип је на цртежима често приказиван у оделу и са шеширом, а аутори су се трудили да ставе акценат на драматичност тренутка.

Фотографије из Сарајева нашле су се први пут у уредништвима новина на време да се објаве 2. јула. И то на два начина. Понегде се ради о објављивању оригиналне фотографије. Тако је бечки лист *Illustriertes Wiener Extrablatt* објавио фотографију Франца Фердинанда и Софије Хоенберг која је снимљена испред сарајевске градске већнице. Колико ми је познато, то је прва фотографија објављена у штампи која приказује сцене из Сарајева снимљене 28. јуна. Оно што је потребно напоменути је да у ово време добар део дневних листова није објављивао фотографије. Понегде, то је била одлука уредништва часописа. Поједини листови попут *Neue Freie Presse*, *Budapesti Hírlap* или *Pester Lloyd*, вероватно најважнији часописи у Хабзбуршког монархији, веома ретко су објављивали илустрације. Ако неки листови нису желели да објављују фотографије, неки то нису могли да приуште. Технологија објављивања фотографија у дневној штампи била је нова и скупа. Тако да су поједини листови објављивали фотографије које су штампане тако што би се на поцинковане плоче ручно гравирао цртеж. Била је то старија и јефтинија технологија. Тако су фотографије из Сарајева нашле пут до читалаца и кроз цртеже који су представљали копије фотографија. Заправо, први пут када су уредници публици представили саме атентаторе, то је било

путем цртежа који су настали на овај начин. Неколико листова, укључујући загребачке *Novosti* и бечки *Illustriertes Wiener Extrablatt* 2. јула објављују цртеж хапшења атентатора. Загребачки лист је своје читаоце обавестио и да се оригинална фотографија, на основу које је направљен цртеж, може видети у уредништву листа.

Ови цртежи објављени у Бечу и Загребу 2. јула важни су из још једног разлога. Они су приказивали „хапшење атентатора”, са једном грешком која ће се често понављати. Био је то први пут да се привођење Фердинанда Ферде Бера представи као хапшење самог Принципа. Сама фотографија на којој се приводи Бер објављена је први пут, преко читаве насловне стране, 5. јула у *Wiener Bilder*-у, под насловом „Хапшење убице Принципа”. И будимпештански *Vasárnap* *Újság* објавио је фотографију истог дана. Фотографија на којој се наводно налази Принцип без сумње је најдраматичнија фотографија настала тог дана. Њена динамика је снажна. Ухапшеник, коме се не види лице, окружен је са свих страна мушкарцима у трку. Два полицијска агента га држе и ужурбано уводе у станицу, док двојица у цивилној одећи покушавају да задају ударац. Фотографије су објављене симултано истога дана у Бечу и Будимпешти, али не као последица некаквог посебног плана, већ зато што је 5. јул падао у недељу, када су излазили илустровани листови који су на квалитетнијем папиру доносили велики број фотографија.

Не изненађује да је ова снажна фотографија брзо нашла свој пут до насловних страна и ван Аустроугарске. Ова фотографија је 9. јула заузела читав простор насловне стране немачког листа *Die Hamburger Woche*. Пут ове фотографије наставиће се широм планете. Оно што је важно приметити је да је још 1914. године на овој фотографији „препознат” Принцип, што ће наставити да се понавља у великом броју публикација све до данашњих дана. Није много помогло што

је Бер по завршетку сукоба, како у Аустрији тако и у Југославији, објављивао текстове у којима је покушавао да скрене пажњу да се на тој фотографији не налази Принцип. Да ли је заиста дошло до забуне, како је веровао Бер, или је новинским уредницима било неодољиво да искористе изузетну фотографију која непогрешиво хвата моменат пометње и панике, тешко је рећи.

За тренутак се вреди запитати, да ли је могуће да се на овој чувеној фотографији заиста налази Принцип? Неколико чињеница отежава давање апсолутно сигурног одговора. Не постоји ниједна друга сачувана фотографија Фердинанда Бера, нити друга фотографија Принципа настала 28. јуна како бисмо их упоредили. Свако поређење додатно компликује и то што делује да је Принцип у затвору добио посебну затворску гардеробу. Поредиши све фотографије из ћелија настале почетком јула, види се да најмање пет ухапшених има идентичан тамни капут са шест дугмади, као и светле панталоне. Тако да Принципова фотографија из ћелије не може бити коришћена засигурно за поређење са фотографијом хапшења. Поред тога, Принципова гардероба која је враћена из Терезина, за коју се верује да ју је носио и у тренутку атентата, има детаље који не одговарају ономе што видимо на чувеној фотографији. Две ствари ме нагоне да Беровој тврдњи поверујем. Прво, у време Берових публикованих тврдњи нико се није јавио да им се успротиви. Савременицима, који су познавали и Принципа и Бера, та је тврдња деловала веродостојно. Друго, Бер је тврдио да је до забуне дошло вероватно зато што је он био први који је био уведен у станицу. Фотографије су настале испред полицијске станице зато што се она налазила близу Градске већнице, где су се фото-репортери налазили јер су само неколико минута раније ту фотографисали престолонаследника Фердинанда. Управо из тог разлога су фотографи успели да сниме тренутак уласка ухапшених. Знамо за две фотографије на-

стале тога дана испред полицијске станице, од којих једна приказује увођење Бера (или Принципа). На основу елементата који се виде на фотографијама може се поуздано рећи да је фотографија на којој је Бер (или Принцип) она која је настала прва. Друга приказује сцену у којој су полицајци већ увели ухапшеника у станицу. Другим речима, Берово сведочанство да је он уведен први је у складу са другим чињеницама које су нам познате. Његова тврдња се не може доказати, али оно што знамо не оспорава је.⁵ Квалитетнији негативи дају увид и у обресе лица ухапшеника. Не делује да се ради о Принципу.

Значај ове фотографије, тј. утисак који је изазвала може се утврдити и на основу савремених расправа. Ова фотографија донела је славу аутору Валтеру Таушу, фотографу који је живео у Сарајеву. Штавише, током рата Тауш је учествовао у судском спору око права штампања разгледница са фотографијом хапшења у Сарајеву 28. јуна 1914.⁶ Разгледнице са мотивима атентата појавиле су се врло брзо и масовно су продаване. Један примерак који сам имао прилике да видим, садржи поштански печат на коме је датум „31. VII 1914”. Другим речима, месец дана након Принциповог пуцња разгледнице са тематиком атентата биле су у оптицају. Многи су желели да „поседују“ део овог догађаја од изванредне важности. Не изненађује и да се Таушова фотографија појавила прво баш у *Wiener Bilder*-у. Радило се о часопису који је био

⁵ Бер је тренутак свог хапшења описао следећим речима: „Тада су официри и полицајци повадили сабље и почели ударати по Принципу [...] Ухватих снажно за руку неког официра са жутим пароланама и довикнух му немачки ‘Lassen sie ihn!’ (нем: „пустите га“!) но у зао час по моја леђа и главу, јер се у исти час сручи беснило светине, полицајаца и официра на мене.” F. Ber, „Око Сарајевског атентата“, *Pregled*, septembar 1930, Sarajevo, стр. 609. Један официр са жутим „пароланама“, тј. еполетама, се види и на чувеној фотографији увођења ухапшеника у полицијску станицу.

⁶ V. Žujo, *Glosar Sarajevskog atentata*, књига у рукопису.

део снажне медијске групације, а познат је био и по својим конзервативним и патриотским тоновима.⁷

Свакако је постојала велика жеља да се прикаже ко су били атентатори. Уредници су желели да задовоље емоције публике. То нам показује и податак да је, у недостатку одговарајућих фотографија њихових лица, решење поново пронађено у машти цртача. *Illustrierte Kronen Zeitung* 3. јула и *Die Neue Zeitung* 5. јула објављује нацртане портрете Чабриновића и Принципа. Цртежи нису имали никакво упориште у фотографском материјалу. У објављивању фотографија важну улогу је одиграо мађарски лист *Az Érdemes Ujság*, који је 12. јула 1914. године објавио фотографију Недељка Чабриновића. Звучи готово нестварно али Недељко Чабриновић се фотографише са пријатељем у Сарајеву на сам дан атентата. У једном сарајевском фото-студију он лежерно позира са новинама у рукама, тек нешто више од једног сата пре него што ће бацити бомбу на Фердинандов аутомобил. Мађарски лист *Az Érdemes Ujság* био је и први лист који је објавио портрете завереника снимљене у затворским ћелијама. Ова фотографије снимљене 2. јула публика је могла да види 9. августа.

О најважнијим фотографијама и њиховом тумачењу

Неколико фотографија заузело је важно место у начину на који мислимо о Принциповом лику. Прва и најстарија фотографија потиче из 1910. године. На њој Принцип седи, окружен са своја два брата и неколико непознатих особа. Друга фотографија, она коју је објавила *Политика*, потиче из маја 1914. године и настала је када је завера већ била скривана. Трећа фотографија, можда и најпознатија, она на којој

⁷ С. Hamann, "Das Attentat von Sarajevo 1914. Visuelle Strategien der zeitgenössischen Bildpresse Österreichs", *Photogeschichte*, 153, 2019.